

АНТИТОТАЛІТАРНЕ СПРЯМУВАННЯ НОВЕЛІСТИКИ ЗОСИМА ДОНЧУКА

Світлана Ленська

(Україна)

У статті розглянуто дві збірки малої прози талановитого українського письменника в діаспорі Зосима Дончука. В оповіданнях збірок “Чорні дні” і “Через річку” письменник викрив антигуманну сутність сталінського режиму в Україні, відверто опривав проблеми порушення прав людини, державного геноциду проти українців і цілеспрямованого винищення національно свідомого населення в умовах тоталітарної держави. Проаналізовано зміст і реалістичну поетику окремих оповідань.

Ключові слова: мала проза, оповідання, антитоталітарне спрямування, еміграційна література.

ANTI-TOTALITARIAN DIRECTION OF THE SHORT STORIES BY ZOSYM DONČUK

Svitlana Lens'ka

This article examines two collections of a small prose of the talented Ukrainian writer in the diaspora Zosym Dončuk. In the narratives of the collections “Black Days” and “Through the River” the writer exposed the inhumane nature of the Stalinist regime in Ukraine, openly opposed the problems of violation of human rights, state genocide against Ukrainians and purposeful extermination of a nationally conscious population under conditions of a totalitarian state. The content and realistic poetics are analyzed in individual stories.

Key words: small prose, short story, anti-totalitarian direction, emigration literature.

Творчість одного з талановитих українських письменників в екзилі Зосима Дончука (1903–1974) наразі недостатньо поцінована фахівцями. Біографічні відомості про нього містяться в зарубіжних виданнях, зокрема в “Енциклопедії української діаспори” (Тарнавська 2009, 245), у довідникові “Ukraine a concide encyclopedia. 988–1988” (Zosym Donchuk, 158), а також в українському – “Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості” (Українська діаспора 2012, 145–146). Творчий портрет прозаїка виразно окреслили діаспорні діячі, котрі добре знали митця особисто – Володимир Біляїв (Біляїв 2003, 66–77, 93–95), Анатоль Галан, Іван Овечко. Власне, повернення забутого письменника в український літературний контекст ХХ століття відбулося завдяки окремим літературознавчим розвідкам Віталія Мацька (Мацько 2009, 117–245), Світлани Ленської (Ленська 2014, 557–561; Ленська 2016, 132–138) та

ін. Однак творча постать митця надається до більш глибокого і системного наукового осмислення.

Оскільки Зосим Дончук майже не відомий українському читачеві, нагадаємо основні віхи його життя і творчого доробку. Батьківщиною письменника була Уманщина, де він народився в заможній селянській сім'ї 17 (30) квітня 1903 року. Освіту майбутній письменник здобув спочатку в Уманській гімназії, а потім доля закинула його аж у Москву, де він 1929 року закінчив військово училище. Проте кар'єра військового не склалася. В ювілейній збірці до 70-річчя письменника автор передмови Анатоль Галан згадує про донос, написаний якимось “сільським прокомуністичним холоум”, щодо походження Дончука із заможної родини, що призвело до арешту. Загалом майбутній письменник пережив три арешти і тричі дивом урятувався від розстрілу (Праця і нагорода 1973, 7–8). Відтак він був змушений змінити фах і до війни працював економістом у Вінниці.

У літературному контексті 1920–1930-х років ім'я митця відсутнє. Але, виходячи з тематичної спрямованості його повоєнної творчості, можемо упевнено стверджувати, що саме у той період відбулося внутрішнє формування Дончука-письменника. Згорання українізації, бюрократизація суспільства, створення культу особи Сталіна, демагогія, що пронизувала всі засоби масової інформації і публічні виступи на всіх рівнях, викликали обурення в душі майбутнього автора. А масові репресії, особлива ненависть до українців з боку каральних органів і, нарешті, свідомо спланована і зреалізована владою національна катастрофа українців, Голодомор 1932–1933 рр., – усе це не залишило ілюзій у письменника щодо його подальшої долі, як і доль мільйонів українців. Тому Зосим Дончук відходить на Захід. Спочатку оселився в Німеччині, а з 1949 року – у США, в Філадельфії, де і мешкав до кінця життя. Він пригадував пережите і писав. Працюючи простим робітником на фабриці, Зосим Дончук видав власним коштом 13 книжок, створив і очолив Товариство прихильників УНР та виконував обов'язки заступника голови Українського літературно-мистецького клубу в Філадельфії (Тарнавська 2009, 245). Марта Тарнавська зазначала, що Зосим Дончук був одним із фундаторів об'єднання “Слово”. Утім, через звинувачення письменниці Галини Журби у плагіаті сюжету роману “Перша любов”, він залишив цю організацію (Тарнавська 2009, 245–246).

Письменник пишно відсвяткував власне 70-річчя, упорядкувавши і видавши збірку “Праця і нагорода” (1973), однак незабаром пішов за вічну межу. Це сталося 15 вересня 1974 року. Останній притулок він знайшов на православному цвинтарі в Баунд-Брукові в штаті Нью-Джерсі.

Творчий доробок митця складають три збірки оповідань – “Чорні дні” (1952), “Через річку” (1953), “Десята” (1968), сатиричні повісті “Гнат Кіндратович” (1957), “Море по коліна” (1961), “Ясновидець Гері” (1965), “Шалом, Месіє!” (1974), а також низка романів: “Прірва” (1959), “Перша любов” (1962), “Будинок 1313” (1964), “І бачив я” (1967), “Утрачений ранок” (1969), “Куди веде казка” (1971), “В облозі” (1973).

Антитоталітарне спрямування творчості Зосима Дончука виявилось вже у перших збірках оповідань. Дебютна збірка “Чорні дні” (1952) вийшла ще за життя Й. Сталіна. Звісно, відомості про її появу за кордоном в СРСР долинути не могли. Усі сюжетні ситуації, зображені у восьми оповіданнях і повісті “Юда”, взяті із життя, спостережені або й пережиті автором. Тому письменник виявив дивовижну точність у деталях, зумів художньо достовірно передати задушливу атмосферу життя в ‘радянському раю’.

Промовистою є обкладинка книги – на тлі радянського серпа і молота та фашистської свастики зображено людський череп. Це символізує мільйони жертв обох тоталітарних режимів і підкреслює їхню внутрішню ідентичність. Епіграфом до збірки взято сповнені гіркоти рядки із Т. Шевченка: “І день іде, і ніч іде... / І, голову схопивши в руки, / Дивуешся: чому не йде / Апостол правди і науки?!” (Дончук 1952, 3). Риторичне питання, поставлене Кобзарем, набуває особливої ваги для митця: зображуючи талановитий і роботящий народ, морально високих простих людей, він підкреслює злочинність влади, яка їх знищувала.

Збірка має присвяту: “Ці оповідання потомкам тих, чий батьки і матері, брати і сестри боролися за Правду, Волю і Свободу й життя своє віддали за Україну – присвячую. Автор” (Дончук 1952, 5). Сповнені болю і водночас героїчного спротиву злочинній владі, оповідання адресовані насамперед сучасникам і нащадкам письменника, оскільки борці та герої вже споглядають за ними з небес. Але, як стверджує Зосим Дончук, їхні жертви були не марними, бо вони пробуджували національну самосвідомість людей і застерігали від повторення історичних помилок.

Відкриває збірку оповідання “Правду сказав”, що переносить читача в сумнозвісну добу початку 1930-х років, коли з України вивозився практично увесь хліб – так звані “хлібозаготівлі”. Шикуючи обідраних і босих селян у колону для походу на міський мітинг, голова сільради хвалиться успіхами: “Так що ми виконали перші в області хлібоздачу, засипали посів-фонд, засипали страх-фонд, так що засипали фураж для худоби, так що решту розподілили на трудовні і, товариші, маємо рекордний в області трудовень, аж 375 грам, а ето більше, товариші, на 115 грам, чим прошлого года. (...) Так что, товариші, ми щасливі і багаті!” (Дончук 1952, 7–8). Розмір трудовня, яким хизується голова, відзеркалює жадливу експлуатацію українського селянства. Свою промову голова виголошує ламаною російською мовою, що, на його думку, додає йому авторитету серед односельців.

На чолі святкової валки підвід їде орденоносець дід Тадей. Автор повідомляє, що свою нагороду він отримав минулого року на сільськогосподарській виставці за рекордний урожай пшениці. І за цю працю люди змушені були голодувати. Викривальний зміст оповідання розкривається в кульмінаційній сцені, коли під час мітингу слово надали Тадеєві. Наївний селянин кілька разів перепитав, чи почують його навіть в Америці. І тоді, замість очікуваної всіма подяки “партії та уряду”, він “...майже в самий мікрофон крикнув: – Гвалт! Рятуйте, хліб

видирають!!!..” (Дончук 1952, 12). Реакція присутніх яскраво віддзеркалює лицемірство влади: “Ззаду його шарпнув за рукав начальник ГПУ і потягнув за собою. Вони йшли поміж рядами людей і підвід, їм неслись гучні оплески і незамовкальне ура... дівчата кидали на них квіти і нагороджували усмішками. На цьому секретар закінчив мітинг, мікрофона скинув на землю і розбив його ногою” (Дончук 1952, 12). Власне, оповідання має відкриту кінцівку: читач може тільки здогадатись, чим завершиться для діда Тадея допит у ГПУ. Отже, у першому творі, що відкриває збірку, письменник порушує проблему примусової колективізації та спланованого Голодомору. Портретні деталі в оповіданні – убогість селянського вбрання – разом із розміром оплати на трудодень реалістично змальовують безрадісну картину життя українського колгоспного села.

Страшні картини голоду художньо відтворені в наступному оповіданні “Сміх божевільної”: “Плентались, коливались з широко виряченими, помутнілими, напівбожевільними очима, мов мерці з домовини повставали, і сунули шукати, просити шматочок, манісінький окрасчок хліба, шкуруночку, черствого, цвілого, сухого житнього, своєю власною працею вирощеного хліба... Ішли... падали..., конали і вмирили тут же, серед дороги, під тином, у калюжі, пластом простягнувшись на шляху. Задні надходили, обминали або переступали, не реагуючи, як звичайне явище, щоб он там даліше, в отій калюжі упасти й самому, і сконати, без сповіді, без причастя і без жодної родини. Так тепер постало на землі” (Дончук 1952, 14).

Автор зображує сімейну ідилію (подружжя Марусі й Андрія, їхню маленьку дочку Галю), несподівано і несправедливо зруйновану політичною ситуацією: головних героїв звільнили з університету під час чергової “чистки” – так називалися заходи, ініційовані партійними функціонерами для придушення будь-якого спротиву репресивним заходам: “Батьки репресовані, як кулаки і заслані в Сибір, Андрієвого брата розстріляно в ЧК за петлюрівщину, всі мрії знищено” (Дончук 1952, 14–15). Андрій улаштувався працювати водопровідником, а Маруся заробляла вишиванням сорочок, рушників і портретів Шевченка. На питання дружини, чому чоловікові не видають на руки продуктової пайок, а передають його на громадську їдальню, Андрій з гіркотою пояснює, що це – один із методів нівелювання свободи вибору і, зрештою, індивідуальності людини: “Вони прагнуть перевиховати людину на безвільного раба, який не був би спроможний не тільки сам щось робити, творити, винаходити, а навіть думати. Тоді наступне покоління буде складатися лише з таких фанатичних рабів, що своє рабство будуть оспівувати в піснях, одухотворювати в мистецтві, вихвалити й описувати в пресі, рекламою рабства будуть заповнені театри, музеї і навіть церкви...” (Дончук 1952, 15–16). Соціальний критицизм і прозорливість у судженнях головного героя зображують його як глибокого аналітика. Читач усвідомлює, що така розумна людина, майбутній науковець, приніс би

чимало користі країні. Проте весь державний устрій і політика влади спрямовані якраз на винищення таких людей, як Андрій, бо його внутрішня свобода сприймається як політична загроза.

Маруся слушно скаржиться на те, що змушена стояти у довжелезних чергах, аби взяти обід, замість того, щоб власноруч приготувати його вдома. Обговорюючи цю проблему, так би мовити в ідеологічному аспекті, Андрій не відкидає також суто кримінального сенсу: "...різні партійні паразити не пропускають при цій нагоді кращі харчі на кухні поміж собою розподілити" (Дончук 1952, 16).

Сонячного весняного дня Маруся вирішила взяти з собою шестирічну Галю. Стоячи у черзі, старенький професор не зміг утриматися від захоплення дівчинкою: "– Та це ж втілення самого божества в людській істоті, – захоплювався старенький чоловічок, прижмуривши свої короткозорі очі, – сполука весни з чарами природи, твір надлюдської краси, – він зняв окуляри, протер їх хусточкою, надів і знову продовжував. – Коли б це було за часів Рафаеля, то він, напевно, приїхав би відобразити на полотні божественну голівку дитини..." (Дончук 1952, 18).

Біда сталася несподівано: гуляючи подвір'ям, Галя випадково стала на шматок бляхи, якою була накрита величезна яма з нечистотами, і дитина провалилася. Люди з черги кинулися шукати порятунок, утім ані драбини, ані міцних мотузок не знайшлося. Почувши розпачливий крик дружини, Андрій, який лагодив неподалік водогін, прибіг і почав зв'язувати рушники, аби опуститися в яму. Він майже врятував доньку, але один із вузлів розв'язався, і обоє впали знову. Коли Марія прибігла з оберемком рушників, чоловік і дитина загинули. Ця жахлива трагедія призвела до божевілля головної героїні. У людей волосся здіймалося від моторошного сміху божевільної. Несчасну жінку арештували за "контрреволюційний мітинг", за нею зачинилися двері чорного "воронка".

У цьому оповіданні Зосим Дончук показує, що смерть у більшовицькому раю чигає на кожному кроці. Письменник збуджує емоції читача від контрасту *прекрасного* (Галя) і *потворного* (вигрібна яма). Загибель 'краси' і 'сили', які втілювали дівчинка і її батько, переконливо демонструють безсилля простої людини у середовищі жорстокості, недбальства і бездушності. Мільйонер, який приїхав на виклик, не мав і тіні співчуття до нещасної жінки, життя якої зламалося у всіх на очах. Зобразивши на початку твору численних жертв голоду, письменник показав, що у пеклі сталінського режиму смерть стоїть за плечима у кожного. Єдиною формою протесту проти нелюдської дійсності є лише сміх збожеволілої від горя Марусі. У цьому вбачаємо типологічну подібність із оповіданням "Сміх" Михайла Коцюбинського.

Одним із найпронизливіших і найстрашніших оповідань Зосима Дончука є "Переправа". Присята "Восьмим роковинам присвячую цю сторінку з щоденника" підкреслює документальну достовірність описаних подій. Біля переправи через Дністер зібралися десятки селянських возів. Це втікачі з радянського "раю": ті, що зазнали примусової колективізації та

Голодомору, чії рідні були репресовані, вислані до Сибіру або страчені, кого постійно цькували і принижували. Скулені від пронизливого березневого вітру, вони терпляче чекали дозволу перехопитись через річку. Переправа була побудована німцями для відступу і не вмшчала потік біженців.

Події розвивалися динамічно: наближення радянських танків спричинило паніку серед людей. Вони кинулися у холодну воду, багато з них загинули. Головний герой, Гаврило, змайстрував пліт із дубової брами. Але під час переправи брама перекинулася, дружина і троє дітей загинули. Гаврилові дивом вдалося врятуватися, і він став свідком жахливої картини: «Вишикувавшись на пригорбку, косили смертельним вогнем по долині, по «фашистах», а потім, на завершення своєї дикої епопеї, спустились в долину й почали місити безборонних людей, старих хворих дідів, малих дітей, що несамовито верещали поруч забитих матерів. Місили всім тягарем тяжкої сталевної потвори, що аж ланцюги на колесах залипали від людської крові» (Дончук 1952, 22).

Реалістичну картину страшної розправи над беззахисними людьми доповнено натуралістичними подробицями, що творять експресивно моторошну картину пекла. Втікаючи від радянських танків, селянин Семен утратив свідомість, а коли прийшов до тями, побачив власний розпорений живіт. Він благав танкіста, що ходив поміж трупами і добивав пораних, пристрелити його. «Танкіст презирливо плюнув на Семена, поправив автомата і відповів: – Нічаво, сам тепер падохнеш, патрони нужни для здорових, – і з лютістю пхнув ногою в спину Семена, що намагався піднятися і перевернув його грудьми на розсотані кишки. Вирвався пронизливий, нелюдський крик. Семен намагався знову піднятися, просив смерті і проклинав сьогоднішній день, він уткнувся лицем у землю, судорожно горнув пальцями і харчав, з горла хлинула кров» (Дончук 1952, 36). Ще один злочин здійснив танкіст над дівчинкою з синіми, наче волошки, очима, потім убив її і матір. Кривава розправа завершилася бомбуванням переправи з літаків.

Утекти від неминучої смерті вдалося небагатьом. Серед цих щасливців – дід Довбня, що мав кулак завбільшки з їжака, з бабою Горпиною. Він теж зазнав «перевиховання» на 10-літній каторзі, на лісозаготівлях. Моторошна картина кривавої страти біженців на переправі супроводжується веселим насвистуванням танкістом відомої пісні «...Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек» (Дончук 1952, 37).

В оповіданні еспресивно пронизливо зображується безправність людини перед владою, знущання і приниження людської гідності, жорстокість і садизм, знецінення людської особистості. Саме від цього рятувався і сам автор 1944 року.

Влада нищила людей не лише фізично. В оповіданні «Останній Великдень на Полтавщині» Зосим Дончук зображує каральну акцію проти беззахисних селян, організовану владою в межах боротьби з церквою. Однак надтекст твору значно ширший – влада безцеремонно втручається в

особисте життя громадян, грубо порушує їхні права, зокрема свободу віросповідання. Письменник точно вказує місце дії – село Перервинці Драбівського району на Полтавщині. Нині цей район віднесено до Черкаської області. Село було засноване в середині XVII ст. Про волелюбні традиції селян автор повідомляє в експозиції оповідання: “Населення Перервинців з давніх-давен уславлене своєю гордовитістю, воно звало себе нащадками козацького роду і не терпіло чужої кривди. Поміщика не знали і кріпаками ніколи не були. Були це люди заможні, гонористі і дружні. Землю свою любили і хвалились, що вона найкраща в Україні” (Дончук 1952, 39). Історичні документи свідчать про підтримку селянами УНР, про запеклий опір більшовицькій владі. “Поробили колгоспи, записалося з 900 господарств – 20, решта з холодною впертістю мовчала й залишалася одноосібниками. Навколишні села з неприхованою заздрістю відносились до Перервинців, при зустрічі запобігливо віталися, розпитували, як вони витримують цю боротьбу...” (Дончук 1952, 40).

Організована владою антирелігійна пропаганда не мала успіху в селі: “Десятикратні податки за церкву козакі спокійно, тихо, сумлінно складали і відносили у райфінвідділ. Правда, цьому сприяли всі навколишні села, і хто, чим міг, допомагав утримати єдину святиню на всю область” (Дончук 1952, 40).

Події, описані в оповіданні, відбулися у Великодню ніч голодного 1933 року. Колись розкішне і заможне село зубожіло. Єдиною надією людей була віра, тому вони так ретельно готувалися до великого християнського свята, за останні вишиванки чи золоті хрестики вимінювали у торгсіні борошна на паску. Великодню службу відслужив старий сліпий отець Сергій, якого ГПУ кілька разів брало на допит, але відпускало через неміч священника. І в той момент, коли дзвони провістили воскресіння Сина Божого, “...як грім із чистого неба, як ураган серед пустелі на оазу, так комсомолія зі всіх боків на церкву налетіла. Свистали, кричали, рвали ранок постріли рушничні, мов у вертепі – безбожники шаліли. (...) Частина ввірвалася в середину й господарювали. Бабки, бідненькі, скромні пасочки, кусок хлібини, крашанки в людей із рук повидирали і зносили на купу, а люди в паніці тікали” (Дончук 1952, 42). Чоловіки чинили опір, то їх озброєні комсомольці і підоспілі “енкавеесівці” розстрілювали з кулемета. Згодом зібрали поранених, старенького священника і просто всіх, кого спіймали, і повели в місто. Кривава вакханалія завершилася спаленням церковних книг та образів. “А церква журно хилитала хрестами, банями в блакитній висоті і відвернулася від долини, від диких виродків землі. Навкруги в пом’ятій траві білили свічечки, та, мов зорі в небі, розтоптані крашанки” (Дончук 1952, 43).

Начебто зображено побутову ситуацію, що була не поодинокую у той шалений час. Утім письменник символічно розширює семантичні межі зображеного: антигуманній владі мало було відібрати в селян майно чи й саме життя, але вона прагнула зламати дух народу, його волелюбний внутрішній стрижень, а для цього треба було зруйнувати душу. Ті

комсомольці, що вбивали людей і палили церковні святині, не мали у своїх душах нічого святого. Такою біомасою легко було маніпулювати, тримати в покорі. От цього і прагнули більшовики.

Викриття злочинності тоталітарної влади продовжено і в оповіданні “Бабуня”. Напередодні Різдва в хату до “куркульки” прийшли голова сільради з комсомольцями із вимогою негайного виселення. Ця кара впала на стару жінку через несплату чергового податку. У хаті не було вже нічого з майна, однак це не зупинило активістів. Вночі, в люту заметіль, стара бабуся з онучкою-сиротою мусять залишити рідну домівку. Бабуся збирається переночувати в дочки, але її приголомшила звістка: “– Мамусю рідненькі, ми все знаємо, ми бачили, як ішли до вас. Вони були і в нас, попередили, щоб вас до хати не прийняти. Вони усіх сусідів теж попередили. Наказали, що хто прийме в хату, того завтра на Сибір відправлять” (Дончук 1952, 58). Тому вигнанці мусили ночувати на снігу під власним хлівом, замкненим активістами. Зосим Дончук уводить біблійний підтекст, адже Син Божий також народився у хліві. Утім, зображуючи диявольську сутність більшовицької влади, автор “перевертає” деталі біблійного сюжету: замість народження зображує смерть Марфуні та її бабусі, замість радості від приходу Спасителя – покарання безневинних, замість вселенської єдності – примусове розірвання родинних зв’язків. Розв’язка твору цілком передбачувана: “Через тиждень робітники, що прийшли забирати солому «куркульську», знайшли два трупи, що лежали обнявшись, напівзавіяні снігом, і образ Матері Божої, застромлений у снігу, що засяяв на сонці, нахилений над ними” (Дончук 1952, 62).

У збірці “Чорні дні” сконцентровані усі види фізичних і моральних тортур, яким були піддані українці у період становлення тоталітарного режиму. У другій збірці “Через річку” Зосим Дончук частково продовжує цю тему. В оповіданні, що дало назву збірці й отримало нагороду на літературному конкурсі, зображено втечу селянина Якихти Пушкаря та його родини з “радянського раю”. Запис у колгосп і “добровільно” здана туди корова тільки прискорюють рішення чоловіка про втечу. Своїми потаємними думками він ділиться лише з жінкою Оксаною: “Вся сарана присунула з матушки-Рассеї... (...) Присунула на нашу квітучу землю і гризе, поїдом нас усіх гризе, залучивши до спілки й нашу голоту, доморошену... Колгоспи організують, а чи знаєш ти, Оксано, навіщо вони їх організують? Це щоб не шукати в мільйонів індивідуалів золоті пшениці по коморах, бо там, гляди, ще селянин затаїть якийсь корець хліба, а в колгоспі тисячі невільників працюватимуть в одну комору, а «старший брат» прийде і загребущою рукою легесенько все загорне, а селянинові залишить на трудовні послід або дулю з маком. І посунуть тоді довгі ешелони з хлібом до Москви, хвоста їм показавши, а ми ще й муситимемо проважати з прапорами, та квітами дорогу слати (...). Сама знаєш, що за спротив цілі села на Сибір уже переселили” (Дончук 1953, 8–9).

Дбайливий господар, Якихта бачив, що 25-тисячники (прислані з Росії робітники-активісти) становлять велику загрозу для українського села. Проте він мудро вирішив першим здати у колгосп плуги і борони, корову і коні, щоб уникнути Сибіру та виграти час.

А через півроку, приспавши пильність прикордонника, Пушкар перехопився через Збруч на польський бік. Інші селяни зазрили його свobodі, мріяли також вирватися, але їх навіть влітку близько не підпускали до річки.

Моторошну картину знуцання над селянами Зосим Дончук розгорнув також в оповіданні “Суд”. Твір написаний реалістично, автор майже уникає власних коментарів, намагаючись максимально об’єктивно зобразити дійсність.

Події розгортаються під час жнив 1933 року. Головний герой Степан Долька, який утік від розкуркулення на шахти Донбасу, хоче під час відпустки навідатися до рідного села і побачити дружину. Передісторію героя автор зображує в його спогадах і думках. Степан згадує, як почав господарювати на одній десятині, за десять років невсипущої праці разом із дружиною купив ще дві, а згодом прийшла більшовицька влада і все забрала. Від загибелі або виселки він утік на шахти.

По дорозі додому чоловіка схопили представники місцевої сільської влади, відібрали принесений жінці клунок із борошном і взяли під арешт. Ні в чому неповинного чоловіка жорстоко кували і ледве живого викинули в глибокий яр. Дивом його стогін почув один з односельців, майже ціною власного життя доправив Степана до лікарні, та врятувати дужого і роботязкого чоловіка, “міцного, як дуб”, але покiрного і слухняного, який дав себе зв’язати і не чинив опору своїм мучителям, не вдалося. Звістка про нелюдське катування невинної людини миттю розлетілася напівспорожнілим від голоду селом.

Пріська, дружина Степана, подалася в місто, аби застати чоловіка живим. Дорогою вона кинула звинувачення членові сільради Щербі, за що отримала два удари сокирою. Знівечену жінку інші селянки доправили в ту ж саму заводську лікарню, де сконав її чоловік. Ледь одужавши через два місяці, Пріська за порадою лікаря подала позов до суду на своїх кривдників. Усі, хто ледь тримався на ногах від голодного виснаження, прибули до зали суду, аби бути свідками покарання жорстоких злочинців. І спершу голова суду, зачитуючи вирок, оголосив про шестирічний тюремний термін голові сільради Заїці, а відтак, враховуючи його орден і заслуги перед більшовицькою владою, відпустив. Реакція мешканців Погребів описана реалістично: “Люди на одну мить закам’яніли, а потім мимоволі вирвався з сотень грудей глухий звук невдоволення й болю. Той звук розростався, посилювався, гудів і ревів. Гупали сотні ніг, стукали стільці. Зіщулившись, втягнувши в плечі голови, немов захищаючись від тяжкого удару, не дивлячись один одному в вічі від сорому, страху й тяжкого гніту, ковтнувши спазму глухої зневаги, люди задкували скоріш до вихідних дверей” (Дончук 1953, 111).

Викривальне спрямування оповідання “Суд” розкривається в кількох моментах: насамперед йдеться про віру селян у справедливість покарання для злочинців. Письменник іронічно вводить поширені тоді в засобах масової інформації тези про “найбільш гуманний і справедливий суд”. Але виправдальний вирок, винесений убивцям невинних людей, та ще брехливі звинувачення на адресу Пріськи в тому, що вона “куркулька”, відтак підлягає знищенню, викликали глибоке потрясіння селян.

Другий антигегемоністський момент – це зображення сільського активу, який вершить долі людей. Контрастною є навіть зовнішність ката і жертви: Степан – могутній і дужий, а Андрій Заїка – миршавий і слабкий, однак револьвер, яким він постійно вимахує, дивовижно паралізує волю жертви. Степан і сам не міг збагнути, як він дозволив себе зв’язати. Голова сільради Заїка разом із членом сільради, відомим на все село п’яницею і ледарем Новіцьким, довго катували Дольку, а потім кинули помирати.

Психологічний портрет Заїки змальовує підлого і боягузливого садиста: він грубий і жорстокий до односельців, проте боїться відповідати за скоєне перед парткомом. Секретар районного парткому Большаков так відреагував на звістку про злочин Заїки: “... треба його (‘куркуль’) – С.Л.) тиснути, щоб ребра тріщали, з корінням виривати контрреволюцію. Це дуже добре, що ви пильність свою піднесли до високого рівня, але я маю відомості, що у вас є випадки різання у полі колосків, отже, повертайся негайно в село, побудуй у полі на високих місцях сторожові вежі і підсиль варту. (...) Кого ввіймають при зрізуванні колосків, негайно ведіть сюди і ми влаштуємо показовий суд. (...) А за Дольку не турбуйся” (Дончук 1953, 103–104). Тобто вбивство невинної людини – це дрібниця. Більше того, Большаков провокує Заїку до нових злочинів, адже закон, який в народі називали “про п’ять колосків”, розв’язав масштабну репресивну кампанію.

Щоб підсилити психологічний вплив оповіді на читача, автор уміло вплітає в сюжет пейзажні елементи, зображує високий врожай, який нікому збирати, пшеницю, що осипається некошена, бо немає робочих рук. А в селі люди помирають щодня, сталися випадки канібалізму і божевільня з голоду. Єдина, хто може сказати правду у вічі Заїці, це його дружина Горпина, в минулому сирота-наймичка, яка усвідомлює своє “правильне” соціальне походження і погрожує чоловікові парткомом. Вона вимагає послати команду збирати трупи, бо нестерпний сморід у селі не дає дихати. Горпина дорікає Заїці, що померли з голоду всі її подружирівесниці, а людей він довів до межі. Утім її слова і погрози не дають результату.

Моральне обличчя Заїки увиразнюється невластиво прямою мовою автора: “Як він ту кров проливав, так і не доказав. Орден отримав за жорстоке катування полонених петлорівців, а квиток (партійний – С.Л.) – за плебейське плазування перед владою” (Дончук 1953, 112).

Юридична безкарність Заїки все ж таки врівноважилася Божим судом: Пріська часто ходила на місце в кручі, де знайшли її чоловіка. Одного разу вона побачила там мале цуценя, якого забрала додому й опікувалася ним,

як дитиною. Султан виріс великим і дужим вовкодавом. Розв'язка твору віддзеркалює відновлення справедливості: “Султан вп'явся своїми гострими зубами в його горло. Пріська стояла і посміхалася, а коли зауважила, що Заїка тягне з кишені револьвера, крикнула:

– Султан! Бери його!

Собака із скаженою люттям шматував Заїку. З розірваного горла булькнула кров. Тоді Пріська ще раз засміялася і сказала:

– Суд і самосуд!

Повернулась і пішла додому” (Дончук 1953, 112).

Це чи не єдиний зразок малої прози, де соціальний конфлікт розв'язується на користь потерпілого. У малій прозі Зосима Дончука психологічно достовірно і реалістично переконливо викриваються злочини сталінського режиму проти звичайних громадян, гостро засуджуються злочинні дії влади, спрямовані на знецінення людського життя, приниження або й знищення людської особистості. Письменник показує безмір страждань українців, які потерпали від тоталітарного режиму, тим самим закликає чинити опір владі, боронити гуманістичні цінності й власне життя. У цьому полягає неперехідне значення творчості Зосима Дончука.

Біляїв, В. (2003). *“На неокраїнім крилі...”*. Східний видавничий дім. Донецьк.

Дончук, З. (1952). *Чорні дні. Оповідання*. Перемога. Буенос-Айрес – Філадельфія.

Дончук, З. (1953). *Через річку*. Перемога. Буенос-Айрес.

Ленська, С. (2014). *Українська мала проза 1920–1960-х рр.: на перетині жанру і стилю*. ПолтНТУ. Полтава.

Ленська, С. (2016). *Художнє моделювання трагедії українського селянства 1920–1930-х рр. у новелістиці З. Дончука*. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2. С. 132–138.

Мацько, В. (2009). *Пріоритетні жанрові модули в діаспорній прозі ХХ століття*. У кн.: *Українська еміграційна проза ХХ століття*. ПП Дерепа І.Ж. Хмельницький. С. 117–245.

Праця і нагорода Зосима Дончука (1973). Власна хата. Філадельфія.

Тарнавська, М. (2009). *Дончук Зосим*. У кн.: *Енциклопедія української діаспори*. НТШ-А. Нью-Йорк – Чикаго. 1. С. 245–246.

Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості (2012). Східний видавничий дім. Донецьк.

Zosym Donchuk, У кн.: *Ukraine a concide encyclopedia. 988–1988*. Edited by Halyna Petrenko. Ukrainian Orthodox Church of the U.S.A. С. 158.